

ABOUT DUTOR AND HIS PERFORMANCE

Murodova Durdona

Master's degree from Fergana State University

Abstract: Uzbek folk instruments are distinguished by their diversity. Also, each instrument has its own shape and has developed over the centuries as an instrument suitable for all branches of music

Keywords: Uzbek folk instruments, Dutor

ДУТОР ВА УНИНГ ИЖРОЧИЛИГИ ҲАҚИДА

Муродова Дурдона

Фарғона давлат университети магистранти

Ўзбек халқ чолғулари ўзининг ранг-баранглиги билан ажралиб туради. Шунингдек, ҳар бир чолғу асбоби ўзига хос шаклланган бўлиб, мусиқанинг барча тармоқларига мос чолғу сифатида, асрлар оша ривожланиб келган.

Фаробий ўзининг “Катта мусиқа китоби”да, Сафиуддин Урмавийнинг мусиқий рисоласида, Абдулқодир Мароғийнинг “Жами ал-алхон фи-илм ал-мусиқий” рисоласида, Ахмадийнинг “Созлар мунозараси” номли асарида, Зайнуллобиддин Хусайний “Рисолаи дар баёни қонуни ва амалий мусиқий” рисоласида, Амулий “Мусиқий рисола”ларида мусиқа чолғуларини ўрганиш билан бирга, уни тадқиқ этиш масалалари ҳам тўхталиб ўтганлар ва ўз даврларнинг мусиқий чолғулари ҳақида маълумотлар беришган.

Ҳар бир халқ ўз миллий мероси, анъаналарини миллий оҳанглар орқали тараннум этувчи ва халқнинг миллий маънавиятига хос яратилган амалий санъат намуналари воситасида уларга мос келувчи чолғу асбобларига эгадирлар. Ўзбек мусиқий чолғулар олами хусусида маънавий ва моддий нуқтаи назардан бой ҳамда ранг-баранг эканлигини эътироф этиб ўтиш лозимдир. Қолаверса, қайсики халқнинг маънавияти буюк бўлса, унинг тарихи ва унга мос мероси ҳам улкандир [1].

Ўзбек миллий мероси мусиқий чолғуларга бой ва уларнинг ҳар бири узоқ ўтмиш, таркибий ривожланиш ва техникавий такомиллашиш жараёнидан ўтганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади[2]. Ана шундай чолғуларидан бири – дутордир.

Дутор – ўзбек анъанавий чертим чолғу созларидан бири. Узоқ ўтмишдан халқ ижрочилиқ амалиётидан муносиб ўрин эгаллаб келаётган дутор, айти пайтга келиб анъанавий ижро услубига хос барча гуруҳлар таркибидан жой олган. Анъанавий якканавоз чолғу сифатида шаклланган ва бугунги кунда етакчи чолғулар қаторига киради.

Дуторнинг тарихий шаклланиши узоқ ўтмишга бориб тақалса-да унинг бошқа чолғулардан алоҳида бўлиб ажралганлиги мусиқий рисоаларда XV асрдан бошлаб таърифланиб келади. Лекин “Фаробийнинг (IX аср) маълумотларига қараганда Хуросон танбури ўзининг кўплаб белгилари билан замонавий дуторни эслатади” [3].

Дуторни ўз номини ва унинг барча (шаклий, таркибий, ижровий) имкониятлари билан илк бор XV асрда яшаб ижод этган мусиқашунос олим Зайнуллобиддин ал-Хусайний ўзининг мусиқа илмига бағишланган “Рисолаи дар баёни қонуни ва амалий мусиқий” номи рисоласида баён этган. Унда иккита торли ва уларнинг оралиғи кварта интервалига мослиги, дастасига боғланган пардалари ўн биттани ташкил этувчи дутор чолғу асбоби таърифланади. Қайд этиш лозимки, рисолада тавсифланган чолғу ҳар томонлама замонавий дутор созига яқин бўлса-да, унинг шаклда бир оз фарқ борлиги кўзга ташланади. Чунки, рисолада тавсифланган дуторни косахонаси ҳозирги замон дуторидан оз бўлса-да каттароқ, дастаси эса қисқароқдир.

Дутор – икки торли чолғу асбоби бўлиб, одатга кўра, тут дарахтидан тайёрланади. Чолғу икки асосий қисмларга бўлинади. Жумладан, а) Косахона (резонатор); б) Даста. Чолғунинг косаси 10-12 та юпқа қовурғачаларнинг бир-бирига бирлаштириб ёпиштириш орқали ҳосил қилинади ва унинг устки қисм махсус қопқоқ билан қопланади. Чолғунинг косасида торлар илинадиган махсус мослама, яъни илгичлар ўрнатилади. Дуторнинг дастаси чолғу жуссасига қараб белгиланади. Унда 14-15 та пардалар мавжуд бўлиб, улар асосан ичакдан, бугунги кунда эса жилка (сунъий ип)дан бойланади ва торлари ипакдан эшилиб тайёрланади. Анъанавий дутор пардалари диатоник товушқатор таркибида жойлашган бўлади. Дастанинг бошланиш қисмида эса, иккита махсус қулоқлар жойлашади. Қулоқлар ипларни тортиш ва чолғуни созлаш учун қўлланилади. Чолғуда овоз тараннумини соф ҳолда таралиши учун иккита харрак ўрнатилади.

Дутор ўзбек халқ чолғулари орасида ўзгарувчан хусусиятли чолғулар таркибига киради. Шу боис, бу тоифадаги чолғуларнинг созлари (торлари) ижро учун керакли парда (товуш)га созланиб олинади. Дутор ижрочилик амалиётида ижро этилаётган асарга қараб турлича, яъни кварта, квинта, ижрочилик амалиётида, анъанавий ижро услубида квинта сози кенг қўлланилади. Кварта – Тановор сози, унисон – қўштор, октава – Баёт сози номлари билан ҳам юритилади. Секунда ва терция интервали асосида созлаш замонавий жараёнда жуда кам қўлланилади. Дутор анъанавий чолғулар орасида турли ва ранг-баранг зарбларга бой, нафис ва назокатли, фалсафий овозга бой чолғу соз сифатида турли ёшдаги ижрочилар амалиётида кенг қўлланилиб келинади.

Ўзоқ ўтмишдан халқ ижрочилик амалиётида муносиб ўрин эгаллаб келаётган дутор, айни пайтга келиб анъанавий ҳамда нота орқали ижро этиш услубига хос бўлган барча гуруҳлар таркибидан жой олди. Якканавоз чолғу сифатида шаклланди ва етакчи чолғулар қаторига кирди.

Ўзбекистонда дуторнинг халқ анъанавий ва ҳудудий ижрочилик услублари мавжуддир. Ҳудудий услубларга Фарғона-Тошкент ва Хоразм дутор ижрочилик мактаблари кириб, ҳар бири ўзининг воҳавий хусусиятларига эга. Хоразмда эса махсус дутор мақомлари ҳам шаклланган. Жумладан, Хоразм мусиқий тарихчаси китобида “Дутор мақомлари” деб келтирилган туркумларни кўришимиз мумкин. Бундан хулоса чиқариш мумкинки, дутор сози мақом жанрида ҳам етакчилик қилиб келган.

Дутор сози ўтмишда асосан аёллар томонидан ижро этилган. Тарихий манбалардаги тасвирий санъат намуналарида хусусан, Камолиддин Бехзоднинг Алишер Навоий асарларига ишлаган миниатюраларида дутор чалаётган аёллар сиймосини учратиш мумкин [4, 1].

XIX аср охири XX аср бошларида дутор ижрочилик амалиётида эркак чолғучилар етакчилик қилган. Бунинг сабаби ўз даврида сарой созандалари жамоаси асосан эркакларни ташкил топганлигидир.

Лекин XIX аср охирларига келиб, айрим рус сураткашлари томонидан олинган фото суратларида дуторчи аёлларни кўриш мумкин. Ана шу суратлардан бири Хива хонлигида 1896 йили Россиялик саёхатчи Волкинский томонидан олинган суратда беш қиз бир хонада ўтириб, қўлларида дутор, дойра, шеър битилган китоб ва гуллар ушлаб турганлари кўзга ташланади. Уларнинг уст-бошига қараб профессионал созанда эканлигини хулоса қилиш мумкин.

XX асрнинг иккинчи ярмига келиб, дутор ижрочилиги профессионал даражада ривож топди. Диёримизнинг кўплаб шаҳарларида Қори Каромат, Абдулазиз Расулов, Абдусоат Вахобов, Қўзижон Мадрахимов, Хожи Абдурахмон Умаров, Юсуф Алиев, Махмуд Юнусов, Давлат Охун Қодиров, Сайфуддин Йўлдошев, Зокиржон Обидов, Турғун Алиматов, Юнус Ражабий, Толибжон Содиқов, Ориф Қосимов каби халқ севган санъат усталари етишиб чиқди.

Бугунги кунда дутор чолғуси билан эркаклар билан тенг равишда аёллар ҳам шуғилланиб келмоқдалар. Ижрочилик амалиётида мохирлик даражасига эришган халқ дуторчи созандалари доимо халқимиз эъзозида бўлиб келганлар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева О. Ансамбл чолғуларини ўрганиш. –Т.: 2006
2. Тошматова И. Анъанавий дутор. –Т.: 2008
3. Интернет сайт. Vikipediya
4. А.Навоий. “Ҳамса”, “Сабъаи сайёр”. –Т.: 2006. Б- 128, 160, 288. “Хайрат ул-аброп”. –Т.: 2006. Б- 1